

איטליה: מחנות רכוז

עד לפרוץ מלחמת-העולם השנייה לא היו באיטליה מ"ר, כשיטה לבידודם ולחיסולם של יריבים פוליטיים. נגד הנחשדים בפעילות עויינת למשטר הפשיסטי הוצאו צווי ריתוק, שחייבו אותם לגור בכפרים נידחים, לרוב במחוזות איטליה התיכונה או הדרומית. אסירים פוליטיים שפוטים ריצו את עונשים בבתי-סוהר רגילים או באגפים מיוחדים של בתי-סוהר. ערב כניסת איטליה למלחמה (10 ביוני 1940) נשתנה המצב. תחילה הוחל במאסרים נרחבים, ובכלל זה נאסרו היהודים הזרים שלא צייתו לפקודת הגירוש משנת 1938. אנשים נשים וטף הושלכו לבתי-כלא, בלי משפט ולעיתים בתנאים קשים. כעבור כשלושה חודשים, ב-4 בספטמבר 1940, הורה משרד הפנים להקים 43 ק"מ לנתיני ארצות האוייב ולאיטלקים החשודים בפעילות חתרנית. במחנות הללו נכלאו גם אלפי יהודים בעלי נתינות זרה או חסרי נתינות, וכן כ-200 יהודים איטלקים שהיו ידועים בהתנגדותם למשטר הפשיסטי.

מבחינת היחס לעצירים, בטחונם הפיסי ותנאי החיים ששררו בהם, אין לדמות את מה"ר באיטליה למחנות בגרמניה ובארצות שכבשה. במה"ר באיטליה חיו המשפחות יחד, הוקמו בתי-ספר לילדים ונעשתה פעולת סעד ותרבות עניפה. בדרך-כלל לא הועסקו העצורים אלא בעבודות השירותים שבמחנה. במרוצת השנים הוקמו עוד מחנות ובהם נכלאו שבויים מצבאות בעלות-הברית; אחד המחנות הללו, מחנה פוסולי (Fossoli di Carpi), עתיד היה להיות מ"ר ומעבר לאלפי יהודים המועמדים לגירוש.

הפלת המשטר הפשיסטי ב-25 ביולי 1943 וכניעת איטליה ב-8 בספטמבר 1943, היו נקודת מפנה דרמתית: המלך וראש-הממשלה נמלטו דרומה, הצבא התפורר, המדינה כלה היתה מחולקת לשנים: דרומה בידי בעלות-הברית, מרכז וצפונה בידי הגרמנים. בעטיה של חלוקה זו ניצלו רבים מן היהודים שהיו כלואים במה"ר הפשיסטיים, שכן רובם נמצאו במחוזות הדרום ששוחררו מיד. בין המחנות ששוחררו היה המחנה הגדול ביותר, בפרמונטי די טרזיה. לעומת זאת נשאר הקיבוץ היהודי האיטלקי, שמסיבות היסטוריות היה מרוכז כלו ברומא ומצפון לה, באיזור הכבוש בידי הגרמנים, הוא האיזור שבו הוקמה מדינת-החסות הפשיסטית, ה'רפובליקה הסוציאלית האיטלקית'. בתוך זמן קצר ביותר עברו אפוא יהודי איטליה ממשטר של אפליה אזרחית וכלכלית (ספטמבר 1938 – יולי 1943), לתקופה קצרה של חירות ושוויון (25 ביולי 1943 – 8 בספטמבר 1943), ולבסוף נפלו קורבן לאימי ה'פתרון הסופי', ועם אלפי פליטים יהודים, שבשנים הראשונות של המלחמה הסתננו לצפון איטליה מצרפת ומיוגוסלביה.

דומה כי גם בתקופה האחרונה, שבה שלטו הגרמנים בצפון, ניתן להבחין בשני שלבים עיקריים. השלב הראשון, בחודשים האחרונים של שנת 1943, היו מצודים מרוכזים. בכל הערים העיקריות ערכו הגרמנים מצוד על היהודים, שעדיין ישבו אז בשלווה איש בביתו, על-

סמך רשימות שמיות מפורטות ובסיוע סביל או פעיל של אנשי המיליציות הפשיסטיות. ברומא כיתרו הגרמנים את רובע היהודים, וביום אחד (16 באוקטובר), אסרו יותר מ-1,000 נפש.

אקציות דומות נערכו בטרייסטה

(9 באוקטובר), בג'נובה (3 בנובמבר), בפירנצה (6 בנובמבר), במילנו (8 בנובמבר), בונציה (9 בנובמבר), בפררה (14 בנובמבר) ובמקומות אחרים. היהודים שנתפסו רוכזו תחילה בבתי-כלא מקומיים ואחרי-כן הועברו למ"ר, לרוב בפוסולי ובבולצנו (Bolzano), כשנתמלאה מכסה מסויימת גורשו משם למחנות השמדה, לרוב לאושוויץ.

לקראת סוף שנת 1943, אחרי הגל הראשון של המצודים הללו, בא השלב השני: היהודים שלא נתפסו נמלטו על נפשם. חלקם הצליחו לעבור את הגבול לשווייץ, וחלקם הצליחו לחצות את קווי החזית לדרום המשוחרר, או שהצטרפו לקבוצות הפרטיזנים שבהרים. ואולם, הרוב הגדול העדיף לחפש מיקלט בקרב האוכלוסייה האיטלקית: בביתם של יידיים 'ארים', במוסדות קתוליים, בין איכרים ופשוטי עם. אימת הסריקות, שכוחות הביטחון הגרמניים והפשיסטיים ערכו ממפקד למפקד, סכנת ההלשנות מצד הפשיסטים או מצד סתם איטלקים רודפי בצע (תופעות שהיו מעטות יחסית למרבית הארצות הכבושות), והצורך למצוא מיקלט חדש, כל אימת שנראה הדבר להכרחי – כל אלה איפיינו את השלב השני.

תחילה הסתפקה מדינת החסות הפשיסטית, בראשותו של מוסוליני, בהצהרה עקרונית הקובעת כי 'בני הגזע היהודי הם זרים. במלחמה זו נחשבים הם לבני אומה אויבת'. ב-30 בנובמבר 1943 פירסם בעקבות זאת שר הפנים, ג' בופריני גוידי, הוראה לכלוא את כל היהודים בלי יוצא-מן-הכלל במ"ר מיוחדים ולהחרים את כל רכושם. עוד כמה הוראות שפירסמו אחרי-כן רשויות שונות של הממשלה הפשיסטית דנו בעיקר בהליכים המינהליים להחרמת רכוש, ואין בהם כדי ללמד על מצבם של היהודים, שכן אז כבר נטשו היהודים רכוש זה ונמלטו על נפשם, ובחלקם כבר נכלאו במ"ר או אף גורשו למזרח אירופה. יתר על כן: למרות היותם המכוונים והמבצעים העיקריים של הפעולה נגד היהודים, נמנעו שלטונות הכיבוש הגרמניים בהקפדה מלפרסם באיטליה את ההוראות המיוחדות ליהודים שנהגו בארצות אחרות, כגון נשיאת סימן היכר, הקמת גטאות, מינוי נציגות יהודית וכדומה. הם פעלו רק לתפוס את היהודים, לרכזם בבתי-כלא או במחנות מיוחדים ואחרי-כן לשלחם אל מחוץ לאיטליה.

תקופה זו של יותר משנתיים, מ-8 בספטמבר 1943 עד אפריל 1945, ניתן לתארה כתקופה של 'ציד היהודים'. היהודים שנתפסו ונכלאו בבתי-סוהר ובמ"ר באיטליה – והם יותר מ-20% מכלל הקיבוץ היהודי באיטליה, שערב כיבושה בידי הגרמנים נמנו עמו כ-37,000 נפש – חיו במחנות הללו שבועות וחודשים, עד לגירושם למחנות השמדה. התנאים במחנות המעבר ומ"ר לא היו אחידים. חלקם היו מלכתחילה בפיקוד הגרמנים, ובחלקם היה הפיקוד משותף, או שתחילה היה בידי האיטלקים ורק אחרי-כן נמסרו לידי הגרמנים. מחנות אחדים היו

בעיקרם מחנות עבודה, אחרים מחנות מעבר ליהודים המיועדים לגירוש. במחנה אחד, סן סבה (San Sabba, בקרבת טרייסטה) היו גם רציחות במקום, ואף הוקם בו קרמטוריום. מחנה פוסולי הוקם בראשית שנות ה-40 לשבויי המלחמה. הוא שכן לא הרחק מן העיר קרפי, כ-20 קילומטר מצפון למודנה, ותחילה כלל כמה צריפים גדולים מוקפים גדר תיל משולשת ומגדלי שמירה.

אחרי כניעת איטליה, בספטמבר 1943, עבר המחנה לידי הגרמנים. המחנה החל להתמלא ביהודים, משפחות ויחידים, גברים, נשים וטף, שנעקרו מביתם במצודים המרוכזים ושעמדו לגרשם. עמהם, בצריפים נפרדים, שוכנו אסירים מדיניים ואנשי צבא שסירבו לשרת תחת דגלה של מדינת החסות הפשיסטית. היחס המספרי בין שתי הקבוצות הללו השתנה לפי נסיבות השעה ולפי סוג השיירה שנתארגנה: יהודים, רובם ככלם, נשלחו לאושוויץ (משלוח אחד של יהודים אזרחי ארצות ניטרליות נשלח לברגן-בלזן), אסירים פוליטיים ואנשי צבא – לרוב למאוטהאוזן.

תחילה נועד המחנה לקלוט כ-800 שבויים, אך כבר לקראת סוף שנת 1943 הוגדל כושר קליטתו. ידוע שמנובמבר 1943 עד סוף 1944 עברו דרך מחנה פוסולי לפחות 3,198 יהודים, כלומר, יותר משליש היהודים שגורשו מאיטליה.

הפיקוד על מחנה פוסולי היה כל הזמן בידי קצינים גרמנים, שנסתייעו בכמה אנשי ס"ס ובאנשי המיליציה הפשיסטית.

בתנאי החיים של העצירים שררה תערובת מוזרה של קשיחות, רעב ואלימות – מזה, וכמה נהגים 'אנושיים', שלא היו בשאר המחנות הגרמניים – מזה. העצירים היהודים חיו כלם יחד בצריפים מספר, חלקם לגברים וחלקם לנשים; תמיד היתה אפשרות לדאוג לילדים, גם לאותם שבגיל רך ובלי הורים; לא הוחרמו מעט המטלטלים שהעצירים הצליחו להביא עמם, ולא הוחלפו בגדיהם בבגדי אסירים.

מחנה בולצנו הוקם בידי הגרמנים בסוף 1943 או בתחילת 1944, באחד מפרברי בולצנו, המכונה גריאס (Gries). בכושר קליטתו היה הגדול שבין מה"ר באיטליה, ובו היו כלואים עד 3,000 נפש בעת ובעונה אחת. ואולם, כל תקופת קיומו היו היהודים רק מיעוט בקרב האסירים, לא יותר מ-20%. החל בראשית אוגוסט 1944 הועברו לבולצנו רוב האסירים וכן הסגל הפיקוד של מחנה פוסולי, שמפאת קרבתו לקווי החזית המתקדמת מדרום לצפון, וכן בשל הפרטיזנים הרבים שפעלו בסביבתו, לא נחשב עוד לבטוח. מבולצנו יצאו שיירות מגורשים אחדות למחנות באושוויץ (עד 24 באוקטובר 1944) ואחרי-כן למחנות בגרמניה (רונסבריק ופלוסנברג). השיירה האחרונה יצאה כנראה ב-25 בינואר 1945, ואחריה נותרו במקום רק כ-800 עצירים, בכללם כמה עשרות יהודים. הגרמנים ניסו לגרשם ב-25 בפברואר 1945, אך איחרו את המועד: מסילת הברזל במעבר האלפים נחבלה בהתקפות

אוויר, והקשר עם גרמניה נותק. העצירים הוחזרו איפוא למחנה, ושם המתינו עד לשחרורם בסוף אפריל 1945.

מבחינת מבנהו וסדרי החיים הנהוגים בו דמה מחנה בולצנו, יותר מכל מחנה אחר באיטליה, לשאר מחנות העבודה הגרמניים. בבואם למחנה עברו האסירים את התהליך הידוע: גילוח, החרמת רכוש, לבישת מדי אסירים אחידים. כל עציר חייב היה לתפור על בגדיו משולש, שעליו הודפס מספר רישום. המשולשים היו בצבעים שונים: אדום לעצירים מדיניים מסוכנים, ורוד לסתם עצירים מדיניים או לאנשי צבא, צהוב ליהודים.

העצורים הועסקו בעבודת כפייה מפרכת במחנה ומחוצה לו – בשדות, בתיקון מסילת הברזל, בכריית מנהרה הסמוכה למקום המחנה, וכדומה. רק האסירים המדיניים 'המסוכנים' היו פטורים מעבודה, שכן מטעמי בטיחות אסרו עליהם לצאת מן הבלוק שבו התגוררו. נסיונות בריחה היו נדירים, גם משום שאוכלוסיית הסביבה, בני המיעוט הגרמני הדרום-טירולי, הצטיינה בשנאתה לאיטלקים בכלל וליהודים בפרט. עצירים אחדים, שנמלטו מן המחנה ונתפסו בידי התושבים הללו, הוסגרו מיד לידי שומרי המחנה והוצאו להורג בעינויים קשים ביותר. נסיון בריחה מאורגנת, ב-25 בפברואר 1945, באמצעות מנהרה שנחפרה בבלוק המדיניים המסוכנים, נכשל.

המחנה המכונה לה ריזיירה די סן סבה (La Risiera di San Sabba) לא היה 'מחנה השמדה' במובן המקובל, אף שהיה בו קרמטוריום, ששימש לשריפת גופות האסירים שהוצאו להורג או שמתו מחמת העינויים.

בשנת 1913 הוקם בסן סבה מבנה תעשייתי גדול לניפוי האורז מן המוץ (מכאן השם Risiera). במבנה היו גם תנור גדול וארובה גבוהה, ששימשו לתהליכי ייבוש האורז. בשנות ה-20 חדל בית-החרושת לפעול, והמבנה נותר שומם.

לאחר כניעת איטליה לבעלות-הברית, ב-8 בספטמבר 1943, נכללה טרייסטה באיזור מיוחד, נפרד משאר מחוזות איטליה, בשלטון ישיר ובלבדי של שלטונות הביטחון הגרמניים (Adriatisches Küstenland Operationszone). באיזור הוא פעלו, בפרקי זמן שונים, קציני ס"ס נודעים: אודילו גלובוצניק (שהיה יליד טרייסטה) ופרנץ שטנגל.

זמן קצר אחרי השתלטותם על האיזור תפסו הגרמנים את המבנה העזוב, עשאוהו למחנה מעצר, והביאו אליו פרטיזנים סלווים לחקירה, לעינויים ולהוצאה להורג, ועצירים מדיניים ויהודים, לחקירה ולהמתנה לקראת שילוחם צפונה. פקדו על המחנה קציני הס"ס קריסטיאן וירט (מסתיו 1943 עד מאי 1944), ואוברשטורמבנפירר דיטריך אלרס (מיוני 1944 עד אפריל 1945). צוות המחנה היה כולו גרמני (אך אולי הסתייע בכמה אוקראינים). כל זמן פעולתו של המחנה עברו דרכו יותר מ-20,000 עצירים. כמה אלפי נפש נרצחו – לרוב בניפוץ הגולגולת באלות כבדות – וגופותיהם נשרפו בקרמטוריום שהותקן על-ידי הרחבת התנור שהיה שם מכבר, אגב שימוש בארובה, כמה עשרות יהודים נרצחו ונשרפו במקום, כ-

650 נשלחו לאושוויץ (מסוף 1944 – למחנות בגרמניה). המשלוח האחרון יצא ב- 11 בינואר 1945.

נוסף לשלושת המחנות הללו – פוסולי, בולצנו וסאן סבה – היו המקומות העיקריים לאיסוף היהודים במאנטובה במבנה שמקודם היה שייך לקהילה היהודית, במילנו בבית-הסוהר סן ויטורה (San Vittore) ובסן דאלמאצו (Borgo San Dalmazzo).